

Transzatlanti kertészet

Amint a brit gyarmatok gyökeret vertek Észak-Amerikában, újfajta „különleges kapcsolat” bontakozott ki a két kontinens között. **Richard Bisgrove** a kertészkedésben, a mezőgazdaságban és a közterületek tájépítészetében forradalmi eszméket eredményező öt fontos cserefolyamatot ismerteti

Légi felvétel a manhattani Central Parkról New Yorkban. Az Atlanti-óceán két partján sok park és kert látta hasznát az ötletcserének

GETTY IMAGES/BRIDGEMAN

1 Növényeket viszünk Amerikába...

Anglia kezdetben úgy volt az Újvilággal, mint a légy, amelyik megpróbál letelepedni az ember orrára, de folyton elhessegetik. Miután több kudarcba fulladt kísérletet tettek arra, hogy gyarmatot hozzanak létre a Roanoke-szigeten, a mai Észak-Karolinában, a londoni Virginia Company 1607-ben kiküldött egy csapatot, hogy alapítsák meg Virginia gyarmatot. Az új kolónia tagjai május 4-én érkeztek meg arra a helyre, ahol aztán James Fort felépült. Ezek a korai telepesek szerzőmokat, magokat, növényeket és könyveket hoztak magukkal, hogy megteremtsek az angol életforma kis szigeteit a hatalmas, idegen, ellenséges terület peremén – reményeik szerint vallási és gazdasági kötöttségektől mentesen, hiszen ezek elől menekültek el Európából.

Szegényes felszerelésük csak mérsékelten volt alkalmas az új környezetben való túlélésre, és az élelmiszerkészleteknek is szűkében voltak, mivel elhúzódott az utazás. A társaság 104 tagjából legalább 60 meghalt az első nyár folyamán.

John Smith kapitány, a Jamestown első állandó angol kolóniájának húzóereje követelte, hogy a londoni Virginia Company *használatos* embereket küld-

jön, hogy benépesíthessék a gyarmatot – ezzel biztosítva annak túlélését. A nyugtalan őslakosok, a többi európai telepes általi fenyegetettség és a rossz idő még így is nagyjából az új lakók 80%-ának életébe került 1609–1610 „éhezős telén”.

Ennek ellenére alig öt év múlva Smith azt írta, hogy „homokos szirteket, sziklás partokat láttunk, mindkettőt kertesítve és beültetve kukoricával”. „Májusban új kert hozott létre a Sziklás-hegy tetején...”

1620-ban a Pilgrim Fathersnek nevezett bevándorlóknak, miután partot értek a massachusettsi Plymouth-ban, komoly kihívásokkal kellett szembenéznüik, de a bennszülött amerikaiak megtanították nekik, hogyan termeljék és használják fel a kukoricát, hogy éhen ne haljanak. Francis Higginson tiszteletes, aki 1629-ben érkezett a massachusettsi Salembé, arról írt, hogy fűben és kukoricában „bővelkedtek”, és kijelentette, hogy „a kormányzónknak rengeteg zöldborsója van... jobb, mint amit Angliában valaha ettem”. Volt „nagyobb és edesebb retek, paszternák, répa... fűszernövények és gyümölcs roskadásig”. →

Őslakosok kukoricát esznek. Segítettek a telepeseknek elsajátítani a természetes módszereit

A foszlóskérgű hikorifa ősszel. A britek a 17. század során számos észak-amerikai növényfajjal ismerkedtek meg

2 ... és tengerentúliakat Angliába

Erzsébet királynő uralkodása után az Angliát sújtó vallási és politikai problémák ellenére is tovább növekedett a nemzeti vagyon – és gazdasági fellendülésből származó pénz egy részét nagy házak és kertjeik felújításába vagy megépítésébe fektették. Amikor az első telepesek megérkeztek az Újvilágba, nagy izgalmat keltettek az angol kertekben is megélő, frissen felfedezett új növények. Az elszánt telepesek szemében fenyegetést jelentő vadont az otthon maradtak izgalmas egzotikumok faiskolájának tekintették.

A Tradescant apa–fia duó – mindkettőjüknek John volt a keresztnéve – egy sor különösen nevezetes újvilági növényt honosított meg Anglia kertjeiben. Az idősebbik John (aki 1570 körül született) számos tekintélyes munkaadó számára dolgozott, többek között Robert Cecilnek, Salisbury első grófjának is, aki 1611-től nagyszerű új palotát

Fekete dió egy botanikai rajzon. John Tradescant ismertette meg ezt az amerikai fajt Nagy-Britanniában

építtetett a régi Tudor-építmény helyére Hatfieldben, és természetesen akart egy hozzá illő, szemet gyönyörködtető új kertet is. 1624-ben Tradescant George Villiers, Buckingham első hercegének kertésze lett, és 1630-ban I. Károly király is a szolgálatába fogadta.

Tradescant sok időt töltött a londoni kikötőkben, szóba elegyedett a hajóskapitányokkal, magokat és „ritkaságokat” szerzett tőlük, részint munkaadói megbízásából, részint pedig azért, hogy megtöltse velük Lambeth-ben, London külvárosában lévő, különlegességeket rejtő dolgozószobáját. Életében páratlan hírnévre tett szert kertészként és növénygyűjtőként. Barátja, John Parkinson, I. Károly botanikusa sokat hivatkozott azokra az Amerikából származó növényekre, amelyek Tradescant révén lettek ismertek Nagy-Britanniában, ilyen volt többek között a foszlóskérgű hikorifa és a fekete dió.

Az idősebb Tradescant 1638-ban bekövetkezett halála után a fia lett a király kertésze – ez a pozíció a polgárháború előrehaladtával egyre veszélyesebbé vált. Az ifjabb John számos utazást tett Virginiába, ahol az idő java részében növényeket kutatót fel és gyűjtött, időnként bennszülött amerikaiak módjára élt a terepen. A lambeth-i faiskolában telepített növények között volt a virginiai farkasalma, a magnólia és a vörös juhar. Ezek szívárogtak be először, majd később követte őket az Amerikából származó, újonnan bemutatott növények özöne, hála a transzatlanti kereskedelemnek, amelyet a pennsylvaniai kvéker, John Bartram (1699–1777)

és az angliai Peter Collinson (1694–1768) tartott fenn; ők látták el magokkal a jó módú előfizetők hálózatát.

Az amerikai növények iránti kereslet növekedésével párhuzamosan drámaian gyors változások zajlottak az angol udvarokban, ahova ezeket a különlegességeket szánták. A franciák ihlette mértani kerteket a természetes, „szabad” tájképi stílus váltotta fel, amelynek a tájkertész Lancelot „Capability” Brown volt a legmarkánsabb képviselője.

3 A kertdizájn nyugatra tart...

Nagy-Britannia botanikai nyitottsága nem tükröződött a politikájában. A korona és a parlament amerikai gyarmatokkal szembeni értelmetlen politikai gyakorlata növekvő keserűséget okozott, és végül a függetlenségi háborúhoz vezetett (1775–1783).

Amikor George Washingtont beiktatták az újdonsült Amerikai Egyesült Államok első elnökének, Thomas Jeffersont külügyminiszterként Párizsba küldték, hogy az új kormányt képviselje Franciaországban.

Jefferson, szenvedélyes építész és kertész lévén, csodálta a francia kultúrát, de jobban szerette az angol kertet. Így aztán 1786 áprilisában, kihasználva barátja, John Adams kérését, hogy csatlakozzon a mogorva angol kormánnyal folytatott tárgyalásokhoz, elkezdte körbejárni az angol kerteket.

Jefferson részletes feljegyzéseket készített, többek között Capability Brown mesterművéről az oxfordshire-i Blenheimben, továbbá Chiswick, Painshill, Woburn, Stowe, Hampton Court, Kew, Claremont és a szomszédos Esher Place kertjeiről, amit ugyanannyi dicsérettel, mint kritikával fűszerezett. Chiswickről ezt írta: „Körülbelül két és fél hektáros a kert... a hatszögletű kupola rossz hatást kelt kívül-belül: a kert túl sok műtárgyat vonultat fel. Az egyik obeliszk nagyon rosszul mutat; a másik, a tó közepén lévő, pedig haszontalan.” Esher Place érezhetően kedvezőbb benyomást tett rá: „A facsoportok [Brown festményeinek nyomdokain] mindkét oldalon szépen egyensúlyban vannak – a homorú vonalak és a domborodó ívek elbűvölő egyvelege.” Mégis a legizgalmasabb felfedezés – az angolok iránti megvetése dacára – az volt, hogy az általa megcsodált kertek, a philadelphiai John Bartram tevékenységének köszönhetően, tele voltak amerikai növényekkel.

A Central Parkról 1859-ben készült litográfián a sokat dicsért gyepterületek, tavak és sétautak láthatók

4 ... ezt követik a közparkok

Washington és Jefferson Amerika jövőjét abban látták, ha a gazdálkodók országává válik, akik – a mocskos angol városokban élőkkel és a franciaországi nyugtalan tömegekkel ellentétben – „belegyökereztek” a földbe. Ám a 19. század folyamán Amerika is iparosodott, és a társadalom szerencsésebb tagjai elegáns elővárosi villákba költöztek ki a városokból.

A villák megtervezéséhez gyakran adott tanácsot Andrew Jackson Downing (1815–1852), aki már húszas éveiben kezdte a kertészek közösségének megbecsült tagjává vált. Úgy gondolta, hidat kell építeni a természet „vad üvöltése” és a városok „vad téglái” között; és ennek érdekében közparkok létrehozását szorgalmazta. Még mielőtt eszméit teljes egészében kifejthette volna, meghalt egy gőzhajóbal esetben, de addigra már bemutatta angol társát, az építész Calvert Vaux-t az ifjú gazdálkodónak és újságíróknak, Frederick Law Olmstednek. Kettőjük kapcsolata felettébb gyümölcsözőnek bizonyult.

1850-ben Olmsted hat hónapos európai körútra indult, amelynek első részéről először a *Walks and Talks of an American Farmer in England* (1852) című könyvében számolt be. Nem sokkal a liverpooli partszállása után átkelt a Mersey folyón, hogy felfedezze Birkenhead új városát. Amikor megállt a péknél, hogy reggelit vásároljon, a pék felismerte, hogy külföldi látogató, és megkérdezte: látta-e már a „mi parkunkat”? Olmsted megkereste a parkot, ahogyan naplójegyzésében áll, és megcsodálta annak koncepcióját és kivitelezését.

Aztán eleredt az eső, és ő az egyik fedett híd alatt keresett menedéket. Az elegáns úriemberek a néhány pennyért tejet áruló szegény asszonyokkal együtt álltak ott.

Olmsted, miután látta, hogy a pék milyen büszke az „ő” parkjára, és azt, hogy miként keveredtek a társadalmi rétegek a híd védelmébe húzódvá, így írt: „a demokratikus Amerikában nincs semmi, ami ehhez a népkerthez fogható lenne”. Downinghoz hasonlóan Olmsted is igyekezett támogatni „az esztétikai értéknek, a tisztaságnak és az illetudásnak azt a keverékét, amely nem csupán a dzsentriket jellemezte, hanem a barbárságból a civilizációba való átmenet fontos eszköze is volt”. Birkenhead népkertje megmutatta, hogyan lehet ezt megvalósítani.

Öt évvel később New York City városi tanácsa úgy döntött, hogy létrehozna egy parkot Manhattan közepén – abban az időben a város északi szélén –, és pályázatot írtak ki, hogy megtalálják a legjobb tervet. Olmsted (akit addigra már kineveztek az indítványozott park szuperintendensének) és Vaux elindult a jelítés pályázaton, és ők nyerték el a megbízatást. A park a szabályos sétautak hálózatával, a kanyargó tavak sorával, a rekreációra szánt hatalmas, nyílt füves térrel és a vadabb területtel északon azonnal sikert aratott. E siker számos megbízást hozott az Egyesült Államokban: New York államban Buffalo parkrendszere; a Boston körüli „smaragd nyakék” parkjai; a Stanford Egyetem campusa Kaliforniában és még egy tucat park születése köthető hozzá. Munkája leírására Olmsted alkotta meg a „tájépítézet” kifejezést is, és ő lett az Amerikai Tájépítézetek Társaságának alapítója.

5 Visszatérés a vadonba

A 20. század közeledtével az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság is egyre inkább posztindusztriális társadalommá vált, amelynek növekvő népessége – főként a mezőgazdaság révén – felfalta a „természetes” tájat. A mind könnyebben mobilizálódó népesség rádöbbent a természet veszélyeztetettségére, s a vágy a megmentésére nőttön nőtt.

Egyre könnyebben lehetett átszelní az Atlanti-óceánt, és ez elősegítette a közös elképzelések kidolgozását, a tapasztalatok megosztását, nem csupán az

Egyesült Államok és Nagy-Britannia között, hanem egész Európában. A természet kezdett a viktoriánus díszkertek bonyolult hortikultúrájának helyére lépni. A viktoriánus virágágyrendszer legvadabb kritikusa az ír kertész és újságíró, William Robinson (1838–1935) volt; az Amerikában tett utazásai során látott mutatós, természetes táj ihlette a vadon kertekről *The Wild Garden* (1870) címmel írt, nagy hatású könyvét.

1884-ben Jens Jensen Dániából emigrált Chicagóba, ahol munkásként dolgozott a West Park-rendszerben. Az új élőhelyükön csak kínlódo egzotikus növényeket lecserélte dekoratívabb, őshonos prérifajokra, és 1888-ban ültetett egy

„amerikai kert” (American Garden). Közben Európában az olyan kerttervezők, mint a holland Mien Ruys, a német Karl Foerster és Richard Hansen magukba szívták az ökológia új tudományát, hogy gyönyörű, életképes és kevés fenntartást igénylő kerteket hozzanak létre.

Az elveszett természet újratemésztésére irányuló erőfeszítések az Atlanti-óceán mindkét partján egy sor nagyobb léptékű projekthez vezettek. Az Egyesült Államokban a városok gyors terjeszkedése és a növekvő városi népesség táplálását szolgáló intenzív mezőgazdaság mind gyorsabb előretörése az őshonos préri kipusztításával fenyegetett – ezek nagyrészt fa nélküli síkságok, ahol a magas fű a domináns növény.

1965-ben a préri rehabilitációját célzó kutatások kezdődtek a Wisconsin Egyetemen, hogy megvédjék a kulcsfontosságú, megmaradt darbjait, szaporítsák a préri őshonos növényeket és új, a prérire jellemző növénytársulásokat alkossanak a botanikus kertekben Középnugaton.

Angliában az 1970-es évek végén Terry Wells kutatta a vadvirágok szelektálásának és megtelepítésének módszereit, és vadvirágos mezőket hoztak létre. Felismerve, hogy 1945 óta eltűnt Nagy-Britannia mezőinek 90%-a, Wells bemutatta, milyen természetes biodiverz növénytársulásokat kellene ültetni a közterületeken – például az új autópályák mentén – és a magánkertekben. A kertészek évezredek óta úgy gondolták, hogy újratemtik a Paradicsomot a Földön. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia között létrejött szoros kertészeti kapcsolatok bizonyítják, milyen bölcs dolog a tudás megosztása és az együttműködés; ezek a kapcsolatok – a professzionális lehetőségekkel bővülve – ma is élnek, például nemzetközi konferenciák formájában, és az amatőrök között is az interneten. Remélhetőleg a világ politikusai is magukévá teszik az együttműködés és jobbítás szellemét, és segítenek, hogy szárbá szökkenhessen az új Paradicsom. 🌐

Richard Bisgrove kerttörténész és tanácsadó, a *Gardening Across the Pond: Anglo-American Exchanges from the Settlers in Virginia to Prairie Gardens in England* (Pimpernel Press, 2018) című könyv szerzője

Deszkákból épült lépőkövek vezetnek át a vadvilág számára létesített tavon egy természetközelinek tűnő kertben, amelyet a holland tervező, Mien Ruys alkotott. Munkájában a kertészet és az ökológia kapcsolatát igyekezett megvalósítani